

UDK: 343.24:006](497.11)

Biblid 1451-3188, 12 (2013)

Год XII, бр. 43–44, стр. 43–58

Изворни научни рад

Проф. др Драган ЈОВАШЕВИЋ¹

ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ И КАЗНЕНИ СИСТЕМ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

ABSTRACT

In the system of measures of societal responses to perpetrators of criminal acts all contemporary states apply several different kinds and measures of criminal sanctions. In this way, they strive towards individualisation of a criminal sanction in accordance with the kind and extent of a specific criminal act committed by each perpetrator. They are corresponding to his psychological characteristics as well to the degree of danger caused by the extent and intensity of its effects. However, within a criminal judgement system various kinds of penalties depriving the perpetrator of his rights and freedoms guaranteed by the Constitution and laws or limiting them are those that are the most often applied. Yet, the penalty system should be harmonised in all aspects with the relevant European standards.

Key words: criminal act, perpetrator, European standards, penalty, court, measuring penalty.

1) УВОД

Систем казни је скуп свих казни садржаних у кривичном законодавству државе, начин њиховог прописивања и изрицања, као и њихов међусобни однос.² У циљу што ефикасније борбе против криминалитета сва савремена кривична законодавства предвиђају више врста казни, што је неопходно да би могла да се оствари индивидуализација у кажњавању, тј. да се сваком учиниоцу за конкретно кривично дело одмери казна којом се најбоље постиже сврха кажњавања. Према томе, постојање већег броја казни

¹ Правни факултет Универзитета у Нишу.

² Д. Јовашевић, „Систем казни у новом кривичном законодавству Републике Србије“, *Право, теорија и пракса*, Нови Сад, број 9–10/2007, стр. 27–41.

условљавају следећи фактори: а) потреба ефикасне и квалитетне борбе против криминалитета, б) потреба прилагођавања казне учиниоцу конкретног кривичног дела ради остварења његове ресоцијализације, и в) хармонизација домаћих законских прописа о примени казне према учиниоцима кривичних дела сходно релевантним европским стандардима. Стога сва савремена кривична законодавства предвиђају више врста казни које се могу поделити према различитим критеријумима:

- 1) с обзиром на самосталност у изрицању, казне се деле на: а) главне, и б) споредне. Главне казне се могу изрећи самостално, а споредне казне се не могу изрећи самостално, већ само уз главну казну;
- 2) с обзиром на трајање, казне се деле на: а) трајне, и б) временске. Трајне казне се изричу за цео живот осуђеног, па се називају и доживотне казне. Временске казне се изричу пресудом суда за одређено време;
- 3) с обзиром на добра која погађа, казне могу да буду: а) против живота, б) против телесног интегритета, в) против слободе, г) против имовине, и д) против грађанских права; и
- 4) с обзиром на начин прописивања, казне се деле на: а) алтернативне, и б) кумулативне. Казне су алтернативно прописане када суд изриче само једну од више казни прописаних у закону. Кумулативно су прописане казне када суд изриче све прописане казне учиниоцу кривичног дела.

Тако Кривични законик Републике Србије из 2005. године у члану 43. предвиђа да се према учиниоцима кривичних дела могу изрећи следеће казне:³

- а) затвор (лишење слободе),
- б) новчана казна,
- в) рад у јавном интересу, и
- г) одузимање возачке дозволе.

Систем казни у нашој држави има следеће карактеристике:

- 1) постојање малог броја казни;
- 2) законитост у изрицању казни – суд може изрећи само ону казну која је законом предвиђена за кривично дело пре него што је дело извршено, осим у случају изрицања новчане казне која се може изрећи и: а) када није прописана за кривично дело ако је оно учињено из користољубља,

³ Службени гласник Републике Србије, број 85/2005. Више: Д. Јовашевић, *Кривични законик Републике Србије са уводним коментаром*, Београд, 2007.

- и б) када је законом прописано да се учинилац може казнити затвором или новчаном казном, а суд као главну казну изрекне казну затвора;
- 3) не постоје казне против: живота, телесног интегритета и грађанских права; и
- 4) за једно кривично дело може се изрећи само једна главна и једна споредна казна.

II) ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ О ПРИМЕНИ КАЗНИ

За даљи развој и унапређење казненог система свих европских држава, па тако и Републике Србије, од посебног је значаја Препорука број П (92) 17 Комитета министара Савета Европе државама чланицама о доследности приликом одређивања казни која је усвојена октобра 1992. године.⁴ Наиме, државама чланицама Савета Европе на овај су начин упућене следеће препоруке које се односе на:

1. разлоге за одређивање казне;
2. структуру казни;
3. олакшавајуће и отежавајуће околности – одмеравање, индивидуализацију казне; и
4. проблем поврата (рецидива).

III) СТАНДАРДИ ЗА ОДРЕЂИВАЊЕ КАЗНИ

Казна представља законом прописану меру друштвене реакције коју суд у законом прописаном поступку у циљу заштите најзначајнијих друштвених добара и вредности изриче пунолетном учиниоцу скривљено извршеног кривичног дела. С обзиром на различите врсте кривичних дела према природи, тежини и сл., и различите врсте њихових учинилаца са својим психолошким специфичностима, сва савремена кривична законодавства у посебном делу Кривичног закон(ик)а прописују више врста казни. Тај систем казни у националним законодавствима мора да испуни следеће европске стандарде:

- 1) законодавац или други надлежни орган тамо где то уставна начела и правна традиција дозвољавају настоји да прокламује шта се сматра разложима за одређивање казне;

⁴ Савет Европе, *Збирка одабраних докумената Савета Европе*, Београд, 2004, стр. 27–32.

- 2) без обзира на прокламоване разлоге за одређивање казне треба избегавати несразмерност између тежине кривичног дела и казне за њега;
- 3) разлози за одређивање казне треба да буду у складу са савременом и хуманом криминолошком политиком, а нарочито у погледу мањег коришћења затворске казне, а ширег примењивања санкција и мера у оквиру заједнице, спровођења политике декриминализације, коришћења мера одвраћања: посредовање, накнада штете жртвама; и
- 4) приликом предлагања, односно изрицања казни треба узети у обзир вероватан утицај казне на индивидуалног учиниоца како би се избегле убичајене недаће, те да се евентуално не би угрозило преваспитање учиниоца.

Како би се наведени стандарди од стране појединих националних кривичних законодавстава заиста и примењивали у сваком конкретном случају, Савет Европе је утврдио и стандарде неопходно везане за структуру казни. То су, између осталих, следећи европски стандарди:⁵

- 1) распон могућих казни не би требало да буде сувише широк како се судови не би превише на њега ослањали у погледу релативне тежине дела. Државе би требало да размотре могућност градирања кривичних дела према степену тежине, али под условом да минималне казне, тамо где то одговара, не спречавају суд да узме у обзир конкретне околности;
- 2) где год одговара уставу и традицији правног система, требало би размотрити додатне технике јачања доследности код одређивања казни, као што су две технике које се користе у пракси: а) „оријентир за одређивање казни“ – распон казни за различите подврсте истог кривичног дела у зависности од присуства, односно одсуства отежавајућих или олакшавајућих околности, а судови имају дискреционо овлашћење да одступе од тих оријентира, и б) „полазне основе“ – основна казна за различите подврсте истог кривичног дела од које суд полази навише или наниже ценећи олакшавајуће и отежавајуће околности;
- 3) затворске казне представљају крајње санкције које треба изрицати у случајевима када би изрицање друге казне очигледно било неадекватно тежини учињеног дела. Када је то потребно могу се изградити негативни критеријуми за искључење коришћења затворског кажњавања, посебно у случајевима када се ради о малој материјалној штети;

⁵ Б. Петровић, Д. Јовашевић, *Кривично право Босне и Херцеговине, Опћи дио*, Сарајево, 2005, стр. 327–329.

- 4) законодавац би требало да предвиди коришћење незатворских санкција или мера уместо казне затвора;
- 5) требало би размотрити градирање постојећих незатворских санкција у смислу њихове релативне оштрине имајући у виду не само различите облике санкција (условна казна, новчана казна), већ и различите степене оштрине. Таквим градирањем би се суду омогућило да одабере незатворску казну адекватну за сваког учиниоца; и
- 6) у погледу новчане казне, она треба да одговара материјалним могућностима учиниоца коме је изречена, а у случају њеног неплаћања треба избегавати замену казном затвора, при чему би државе требало да истраже друге облике незатворског начина извршења плаћања новчане казне, укључујући и обустављање плаћања и примену казне.

Тако Кривични законик Републике Србије из 2005. године у члану 43. предвиђа да се према учиниоцима кривичних дела могу изрећи следеће казне:⁶

- а) затвор (лишење слободе),
- б) новчана казна,
- в) рад у јавном интересу и
- г) одузимање возачке дозволе.

V) СТАНДАРДИ ЗА ОДМЕРАВАЊЕ КАЗНИ

Када судско веће у сваком конкретном случају на бази непосредно изведених личних и материјалних (стварних) извора доказа донесе одлуку да је одређено лице са кривицом учинило кривично дело које му је оптужним актом овлашћеног тужиоца стављено на терет, тада треба и да му одреди врсту и меру казне. То је процес одмеравања казне који треба да задовољи следеће услове:

- 1) казна мора бити сразмерна тежини учињеног кривичног дела (с обзиром на обим и интензитет проузроковане последице, време, место, начин и средство извршења дела);
- 2) казна мора да одговара степену кривице учиниоца;
- 3) казна треба да служи остварењу заштитне (гарантивне) функције кривичног права; и

⁶ Д. Јовашевић, *Кривично право, Општи део*, Ниш, 2013, стр. 278–281.

- 4) за свако кривично дело су прописани посебни казнени оквири (распон прописаних казни у посебном делу кривичног закона за свако поједино кривично дело).

У овом поступку од посебног су значаја европски стандарди који постављају основе за одмеравање казне учиниоцу сваког појединачног кривичног дела применом олакшавајућих и отежавајућих околности као што су:

- 1) околности које отежавају или ублажавају казну морају бити у складу са прокламованим разлозима за одређивање казни;
- 2) најважније олакшавајуће и отежавајуће околности морају бити појашњене у оквиру права, односно судске праксе, као што у пракси треба дефинисати оне околности које се не сматрају релевантним у односу на одређена кривична дела;
- 3) чињенични основ за одмеравање казне треба увек исправно доказати ван сваке сумње; и
- 4) претходна осуђиваност учиниоца (поврат) који мора да испуни више посебних услова као што су:
 - а) поврат се ни у једној фази система кривичног правосуђа не треба користити механички као околност која иде на штету осуђеног;
 - б) можда је оправдано да се претходни кривични досије осуђеног узме у обзир, ипак казна за ново дело треба да буде сразмерна управо његовој тежини; и
 - в) дејство поврата треба да зависи од конкретних карактеристика претходног кривичног досијеа учиниоца, али то дејство треба умањити или поништити: ако постоји значајан период без криминала пре садашњег кривичног дела, ако је садашње кривично дело лакше, или ако су претходна кривична дела лакше природе и ако је учинилац дела још млад.⁷

VI) ОДМЕРАВАЊЕ КАЗНЕ

Различити су облици и видови противправног понашања појединаца и група којима се повређују или угрожавају заштићена друштвена добра и вредности. За учиниоце ових понашања закони свих држава предвиђају кривичне санкције које се темеље на принципу правичности – да сваки

⁷ М. Кокољ, Д. Јовашевић, *Кривично право Републике Српске, Општи и посебни део*, Бијељина, 2011, стр. 198–201.

учинилац кривичног дела буде кажњен за учињено дело. Но, да би суд у складу са законом одређеним правилима учиниоцу кривичног дела могао да изрекне једну или више казни или других кривичних санкција потребно је да буду испуњени услови предвиђени одредбама Кривичног законика.⁸ Ти услови се односе на систем правила о одмеравању казне која треба да буде индивидуализована конкретном учиниоцу конкретног кривичног дела и саображена са сврхом кажњавања.⁹ Одмеравањем казне суд врши индивидуализацију казне на тај начин што учиниоцу кривичног дела изриче казну која ће по врсти и висини пружити највеће изгледе за остварење сврхе казне, односно за остварење заштите друштва и друштвених добара, с једне стране, односно за остварење специјалне превенције осуђеног лица, с друге стране. На готово истовестан начин надлежни државни органи одмеравају казне и учиниоцима других врста јавноправних деликата: привредних преступа и прекршаја. Одмеравање казне је одређивање врсте и висине казне која се изриче учиниоцу за кривично дело.¹⁰ Код одмеравања казне морају се узети у обзир околности како би се учиниоцу одредила казна по врсти и висини која би одговарала тежини учињеног кривичног дела и степену кривице његовог учиниоца, и којом би се најбоље могла остварити сврха кажњавања. У одређивању казне учиниоцу за одређено кривично дело могу да учествују разни државни органи, па се тако разликују: а) законско, б) судско, и в) административно (пенитенцијарно) одмеравање казне. Но, у правној теорији могу се наћи и таква схватања која разликују само законско и судско одмеравање казне, при чему неки аутори истичу да само судско одмеравање казне представља одмеравање казне у правом смислу речи, док законодавац само врши оквирно одмеравање казне *in abstracto*.

⁸ Д. Јовашевић, Коментар Кривичног закона СР Југославије, Београд, 2002, стр. 246–257.

⁹ Сматра се да је примарни задатак суда да одмери казну тако да њоме буду остварене све сврхе кажњавања – односно да се њоме изравна кривица учиниоца и оствари ретрибуција уз истовремено остварење специјалне и генералне превенције (П. Новоселец, *Опћи дио казненог права*, Загреб, 2004, стр. 399).

¹⁰ У правној теорији, али и у иностраном кривичном законодавству (Хрватске) уместо појма „одмеравање казне“ користи се појам „избор врсте и мере казне“, који може да буде: 1) законски избор, и 2) судски избор (Ж. Хорватић, *Казнено право, Опћи дио*, Загреб, 2003, стр. 182).

VII) ЗАКОНСКО ОДМЕРАВАЊЕ КАЗНЕ

Законско одмеравање казне је одмеравање које врши законодавац приликом прописивања кривичних дела у закону.¹¹ Прописујући поједина противправна понашања као кривична дела, у посебном делу Кривичног законика, законодавац одређује врсту и висину казне која се за та дела може изрећи њиховим учиниоцима од стране суда. Законодавац на бази уопштавања бројних конкретних облика испољавања једног противправног понашања ствара кривично дело као општи и апстрактни појам, који у себи може да обухвати све те разноврсне облике, а затим одређује и казну која по врсти и висини треба да одговара тежини тога апстрактно одређеног кривичног дела. То је начин прописивања казни који се јавља у два вида: а) у општем делу закона се прописују врсте и општи минимуми и максимуми свих прописаних казни, и б) у посебном делу закона се код сваког појединог кривичног дела прописује врста и посебни минимум и максимум казне.¹² При том прописивању казне законодавац може да поступи на више начина: 1) да пропише једну или више казни за поједино кривично дело. У случају прописивања више казни, законодавац може да их пропише: а) кумулативно – када је суд обавезан да изрекне све прописане казне, и б) алтернативно – када се суду оставља могућност избора једне од више прописаних казни; 2) да пропише главне и споредне казне; 3) да пропише трајне и временске казне; и 4) да пропише апсолутно одређене и релативно одређене казне. На тај начин одређена казна одговара степену тежине и опасности кривичног дела узетог апстрактно. При одмеравању казне на овај начин, законодавац може да примени више система: а) систем апсолутно неодређених казни (систем арбитрерних казни), б) систем апсолутно одређених казни, и в) систем релативно одређених казни. Систем апсолутно неодређених казни постоји када законодавац не одређује казну по врсти и по висини у самом законском тексту, већ препушта суду да по свом нахођењу и слободном уверењу сам одреди врсту и висину казне коју ће изрећи учиниоцу за конкретно кривично дело. Сем тога, закон не одређује никаква правила за одмеравање казне, нити поставља каква ограничења суду. Овај систем одмеравања казне омогућава потпуно остварење принципа индивидуализације казне јер је изречена казна од стране суда саображена, прилагођена конкретно испољеној тежини учињеног дела и степену кривице његовог учиниоца. Но, истовремено то је и мана овог система јер води арбитрерности суда, односно неуједначености

¹¹ Д. Јовашевић, *Лексикон кривичног права*, Београд, 2011, стр. 318.

¹² Д. Јовашевић, „Избор врсте и мере казне у кривичном поступку“, *Правна ријеч*, број 15/2008, Бања Лука, 2008, стр. 487–503.

праксе у изрицању казни. Он је и неправичан систем за одређивање казне јер се њиме крши и принцип једнакости свих пред законом. Према систему апсолутно одређених казни (који је први пут уведен француским револуционарним Кривичним закоником из 1791. године) законодавац одређује врсту и висину казне за поједина кривична дела тако да је суд дужан да изрекне прописану казну чим установи да је извршено кривично дело за које је она предвиђена. На тај начин је загарантована правичност у кажњавању, као и једнакост свих пред законом, али је практична примена ових законских решења водила у другу неправичност будући да суд није могао да узме у обзир конкретне околности учињеног дела и личност сваког појединог учиниоца таквог дела при одређивању врсте и мере изречене казне. Коначно, према систему релативно одређених казни (који је први пут уведен у француском Кривичном законiku из 1810. године, а потом је прихваћен у највећем броју савремених закона), законодавац одређује врсту казне и њен минимални и максимални износ за свако поједино кривично дело, дајући тиме границе у којима суд може да се креће код изрицања казне у конкретном случају. Овај систем одмеравања казне омогућава прилагођавање казне индивидуалним карактеристикама учиниоца кривичног дела и самом делу. На тај се начин у потпуности стварају претпоставке за остварење принципа индивидуализације казне. Овако одређене границе казне за свако поједино кривично дело представљају посебан минимум и посебан максимум. Посебан минимум означава доњу границу, а посебан максимум горњу границу прописане казне за поједино кривично дело у посебном делу Кривичног законика. Постоје такође и општи минимум и општи максимум којим се одређују границе појединих врста казни које су предвиђене у одредбама општег дела Кривичног законика. Општи минимум означава доњу границу испод које се та врста казне уопште не може изрећи, а општи максимум горњу границу изнад које се та врста казне такође не може изрећи. Код одређивања посебног минимума и максимума законодавац може да поступи на више начина: а) да одреди само посебан минимум при чему се посебни максимум поклапа са општим максимумом одређене врсте казне, б) да одреди само посебни максимум казне за поједино кривично дело при чему се посебни минимум поклапа са општим минимумом те врсте казне, и в) да одреди само врсту казне која ће бити изречена за кривично дело без одређивања посебног минимума и максимума, што значи да се посебни минимум и максимум поклапају са општим минимумом и максимумом казне.

VIII) СУДСКО ОДМЕРАВАЊЕ КАЗНЕ

Други начин одмеравања казне у кривичном праву је судско одмеравање казне.¹³ То је одмеравање казне учиниоцу кривичног дела које врши суд у конкретном случају. Суд, пошто установи да је одређено лице криво за извршено кривично дело, приступа одмеравању казне.¹⁴ Задатак суда се састоји у утврђивању, односно доказивању (извођењем свих расположивих личних и материјалних извора доказа у фази доказног поступка на главном претресу) да је једно лице (окривљено лице коме је одређено кривично дело оптужним актом овлашћеног тужиоца стављено на терет) заиста и учинило то кривично дело, те да је за исто дело криво. То су две основне претпоставке за одмеравање казне. Тек после тога суд приступа утврђивању свих осталих околности од значаја за одмеравање казне. Колика ће улога суда бити у поступку одмеравања казне учиниоцу кривичног дела зависи од прихваћеног система законског одмеравања казне.¹⁵ Данас је систем релативног одређивања казне општеусвојен у кривичном законодавству. Предност овог система је што омогућава суду да игра активну улогу у одмеравању казне у конкретном случају. Да би суд у Републици Србији што боље остварио своју улогу, Кривични законик у члану 54. предвиђа општа правила о одмеравању казни. То је редовно одмеравање казне. При овом одмеравању казне суд је дужан да поштује следећа правила: а) да одмери казну у границама законом прописане казне за то дело, дакле у границама посебног минимума и посебног максимума прописане казне, б) да при томе има у виду сврху кажњавања одређену у члану 42. КЗ, и в) да узме у обзир све олакшавајуће и отежавајуће околности, од којих неке као типичне, закон

¹³ Б. Петровић, Д. Јовашевић, „Значај олакшавајућих и отежавајућих околности при одмеравању казне у кривичном праву“, *Годишњак Правног факултета у Сарајеву*, број 51/2008, Сарајево, 2008, стр. 431–454.

¹⁴ Задатак је суда да из правних одредница у законском опису кривичног дела препозна и утврди подударност неког понашања са тим описом и да од прописаних казни изабере управо за то понашање потребну и одговарајућу врсту и меру кривичноправне принуде садржане у казни, и тиме правно обликује конкретно кривично дело као јединство његовог оствареног описа и стварно примењене казне. Законодавац прописује мерила кажњавања, а суд наставља његову делатност тиме што на сваки животни случај примењује та мерила. Задатак суда дакле није сведен или ограничен само на посредничку улогу између закона и стварности. Суд не примењује само мисаоне творевине у апстрактном законском изразу на стварне догађаје у животу, већ и применом казне доприноси коначном обликовању закона (Ж. Хорватић, *Казнено право, Опћи дио*, op.cit., стр. 183).

¹⁵ Д. Јовашевић, В. Икановић, *Кривично право Републике Српске, Општи део*, Бања Лука, 2012, стр. 250–254.

таксативно наводи, али при томе оставља слободу суду да узме у обзир и друге околности везане за личност учиниоца кривичног дела ако то нађе за сходно у конкретном случају. Приликом одмеравања казне пред судско веће се често поставља проблем антиномије сврхе кажњавања. Ради се о ситуацијама када различите сврхе кажњавања захтевају различиту врсту и меру казне према учиниоцу кривичног дела у конкретном случају, па се суд налази у дилеми којој од ових сврха кажњавања треба дати предност. Овај је проблем нарочито изражен у случајевима када се као сврха кажњавања (која истина законом није изричито предвиђена) јави ретрибуција у смислу одмазде и зла према учиниоцу кривичног дела, што често одговара принципима правичности и сразмерности. Тада овако постављена сврха казне треба да постави горњи лимит при одмеравању казне при чему се узима да одређена казна остварује истовремено и циљеве генералне (опште) превенције. Поред редовног одмеравања казне, Кривични законик предвиђа у чл. 55–63. и посебна (допунска) правила помоћу којих суд изузетно може да врши одмеравање казне са циљем да је индивидуализује и тако учини сразмерном тежини извршеног дела и степену кривице његовог учиниоца.

IX) АДМИНИСТРАТИВНО ОДМЕРАВАЊЕ КАЗНЕ

У неким државама (поједине федералне државе САД) примењује се и административно (пенитенцијарно) одмеравање казне, према којем казну одмеравају административни органи – органи управе, администрација у установама за извршење казне (казнено-поправне установе). Одмеравање казне се у овом случају врши у току самог поступка извршења казне и оно је могуће само код казне лишења слободе. У овом систему суд у пресуди донетој у кривичном поступку одређује само врсту казне, а конкретан, ефективан износ (дакле ефективно трајање) изречене казне утврђује административни орган који извршава казну. Административно одмеравање казне оправдава се чињеницом да суд није у могућности да одреди какво ће понашање имати осуђени у току извршења казне и колико ће бити потребно времена за његово преваспитавање. Пошто се то може утврдити само у току извршења казне лишења слободе, онда је природно да то одмеравање врше органи који извршавају ову казну. Административно одмеравање казне противно је принципу законитости и као такво не пружа довољно гаранција осуђеним лицима да неће бити злоупотребљено. Такође, оно ствара осећај неизвесности, што делује дестимулативно на осуђена лица.

Х) ОЛАКШАВАЈУЋЕ И ОТЕЖАВАЈУЋЕ ОКОЛНОСТИ У КРИВИЧНОМ ПРАВУ СРБИЈЕ

При редовном или уобичајеном одмеравању казне учиниоцу кривичног дела судско веће у кривичном поступку утврђује све олакшавајуће и отежавајуће околности како би у оквиру законом прописане казне одредило врсту и меру казне којом се на најпотпунији начин може остварити сврха кажњавања. Дакле, олакшавајуће¹⁶ и отежавајуће околности су околности које се односе на кривично дело или учиниоца, а које утичу да казна буде мања или већа у границама које су законом прописане за учињено дело. То су околности које карактеришу конкретно кривично дело и његовог учиниоца, а које имају утицај на избор врсте и мере казне у конкретном случају. Околности које утичу да се учиниоцу изрекне блажа казна у оквиру посебног минимума и посебног максимума називају се олакшавајућим, док се околности које утичу да се изрекне строжија казна називају отежавајућим. Олакшавајућим и отежавајућим околностима врши се индивидуализација казне, њено саобраћавање и прилагођавање тежини кривичног дела и степену кривице његовог учиниоца. Применом ових околности могуће је да се учиниоцима истих дела изрекну различите казне. Оне, дакле, имају такав значај да дају криминално-политичку карактеристику учиниоца кривичног дела.¹⁷ Код извршења кривичног дела јавља се низ различитих околности које су везане: а) за кривично дело (објективне околности), и б) за учиниоца кривичног дела као људско и друштвено биће (субјективне околности). Те околности су различите по свом настанку и по свом дејству на одмерену казну. Због те различитости се и поставља проблем како да се оне законски регулишу да би се онемогућиле арбитрерност и злоупотреба њихове примене, а да се ипак

¹⁶ Као олакшавајуће околности у судској пракси сматране су: чињеница да окривљени живи у ванбрачној заједници (пресуда Окружног суда у Београду Кж. 243/2003); чињеница да је окривљени на свом радном месту био изазван од стране оштећеног (пресуда Окружног суда у Београду Кж. 1999/2003); чињеница да је окривљени одлучио да живи у манастиру због чега је од игумана и братства манастира Хопово, где већ дуже време борави, добио уверење да ће му се након издржане казне омогућити останак у тој средини (пресуда Врховног суда Србије Кж. 1281/2003); ако је код кривичног дела неовлашћеног коришћења туђег возила оно враћено у деловима и делимично оштећено (пресуда Окружног суда у Београду Кж. 3240/2007); битно смањена урачунљивост у време извршења кривичног дела и непридруживање оштећеног кривичном гоњењу, могу имати карактер нарочито олакшавајуће околности код одмеравања казне (пресуда Врховног суда Србије Кж. 283/2008).

¹⁷ Д. Јовашевић, „Одмеравање казне у кривичном праву – олакшавајуће и отежавајуће околности“, *Ревизија за криминологију и кривично право*, Београд, број 2/2010, стр. 129–145.

омогући суду да има активну и стваралачку улогу у одмеравању казне на бази процене дејства свих околности конкретног дела. Стога поједина кривична законодавства примењују различита решења:

- 1) да се у закону таксативно наведу све околности које суд мора узети у обзир код одмеравања казне чиме се обезбеђује законитост и спречава произвољност, али се ограничава слобода суда, тако да он не може да узме у обзир околност која није предвиђена у закону без обзира на њен стварни утицај у конкретном случају;
- 2) да се суду даје слобода тако што га закон овлашћује да узме у обзир све околности једног случаја не наводећи које су то околности појединачно што значи да је слобода суда дошла до пуног изражаја, али је тиме створена могућност за велику шароликост и произвољност; и
- 3) да се у закону таксативно наброје околности које суд мора узети у обзир, уз истовремено давање овлашћења суду да може узети у обзир и друге околности ако сматра да су у конкретном случају од значаја за правилно одмеравање казне, при чему није унапред одређено какав значај имају ове околности.

Кривични законик олакшавајуће и отежавајуће околности одређује у оквиру општих правила о одмеравању казне када у одредби члана 54. налаже суду да учиниоцу кривичног дела одмери казну:

- 1) у границама које су законом прописане за извршено дело;
- 2) имајући у виду сврху кажњавања;¹⁸ и
- 3) узимајући у обзир све околности које утичу да казна буде мања или већа, а нарочито: а) степен кривице, б) побуде из којих је дело извршено, в) јачину угрожавања или повреде заштићеног добра, г) околности под којима је дело извршено, д) ранији живот учиниоца, ђ) његове личне прилике, е) његово држање после учиненог кривичног дела, а нарочито његов однос према жртви кривичног дела, и ж) друге околности које се односе на личност учиниоца. При одмеравању новчане казне у одређеном (фиксном) износу суд узима у обзир и имовно стање учиниоца. То значи да суд при одмеравању казне има у виду три критеријума: а) границе прописане казне, б) остварење сврхе кажњавања, и в) олакшавајуће и отежавајуће околности. Све олакшавајуће и отежавајуће околности могу

¹⁸ Сврха кажњавања је идеја водилца за одмеравање казне. Примарни је задатак суда да казну одмери тако да њоме буде остварена сврха кажњавања. Казна се мора одмерити тако да се њоме изравна кривица и оствари ретрибуција, али истовремено и да се оствари генерална и специјална превенција (П. Новоселец, *Onћи дио казненог права*, op.cit., стр. 399).

се поделити зависно од тога да ли се односе на кривично дело или његовог учиниоца, на објективне и субјективне околности.¹⁹ Као објективна околност сматра се јачина угрожавања или повреде заштићеног добра (дакле обим и интензитет проузроковане последице кривичног дела). Као субјективне околности сматрају се: степен кривице, побуде из којих је дело учињено, ранији живот, личне прилике и држање учиниоца после учињеног кривичног дела. Околности под којима је дело извршено могу да буду објективне и субјективне природе. Овакво одмеравање казне с обзиром на карактеристике учиниоца дела (субјективна индивидуализација) и одмеравање казне с обзиром на карактеристике кривичног дела (објективна индивидуализација) прераста у јединствену субјективно-објективну индивидуализацију казне. Поред таксативно наведених типичних околности које могу да имају карактер олакшавајућих или отежавајућих околности код одмеравања казне, законодавац је обавезао суд да узме у обзир и друге околности које се односе на личност учиниоца. Код извршења појединих дела могу се јавити субјективне околности које имају специфичан карактер и не спадају ни у једну од наведених категорија (старост, климактеријум, сенилност, посебна стручност, степен образовања, осећајност, безосећајност, грубост). Утицај ових околности може бити значајан код извршења кривичног дела, а тиме и за одмеравање казне. Све ове околности суд узима у разматрање и цени њихов утицај на казну коју треба да утврди и изрекне. Код сваког извршеног кривичног дела појављује се више околности од којих су неке олакшавајуће, а друге

¹⁹ Као отежавајуће околности у судској пракси сматране су: чињеница да је оптужени у својству припадника полиције на свом радном месту грађанину нанео повреду (пресуда Окружног суда у Београду Кж. 266/2004); чињеница да је оптужени кривично дело извршио у ходнику судске зграде након изласка из суднице (пресуда Окружног суда у Чачку Кж. 50/2005); када оптужени који има 40 година подстрекава на извршење кривичног дела лице које је од њега млађе 18 година (пресуда Врховног суда Србије Кж. 1096/2005); количина опојне дроге од 350 грама коју је окривљени ставио у промет (пресуда Врховног суда Србије Кж. Ок. 3/2006); чињеница да је окривљени у досадашњем животу као малолетник долазио у сукоб са законом и вршио кривична дела (пресуда Врховног суда Србије Кж. 606/2006); понашање окривљеног после извршеног кривичног дела убиства када је ставио пиштољ у руку убијене фингирајући самоубиство пре него што је побегао са лица места (пресуда Врховног суда Србије Кж. 697/2006); чињеница да се окривљеном судило у одсуству не може се узети као отежавајућа околност приликом одмеравања казне (пресуда Врховног суда Србије Кж. 1520/2006); када је окривљени за дело увреде увредио малолетну оштећену (пресуда Окружног суда у Београду Кж. 3506/2006); раније осуде окривљеног које су биле брисане (пресуда Окружног суда у Суботици Кж. 377/2008); када је окривљени у пет наврата употребио туђу платну картицу на више банкомата (пресуда Окружног суда у Суботици Кж. 63/2009).

отежавајуће. Поступак суда код оцене дејства ових околности може да буде: а) аналитички, и б) синтетички.

Код аналитичког метода суд анализира сваку околност тако што прво одређује њен карактер, тј. да ли делује олакшавајуће или отежавајуће (да ли иде у корист или на штету учиниоца дела), а потом одређује интензитет њеног дејства на повећање или снижење прописане казне. По синтетичком методу, пошто изврши класификацију околности, суд оцењује свеукупан утицај олакшавајућих и отежавајућих околности на висину казне. Суд у конкретном случају може да примени један од наведених метода одмеравања казне, али може и да комбинује њихову примену према свом нахођењу. Битно је да узме у разматрање све околности конкретног случаја које су битне за одмеравање казне и да правилно оцени њихово дејство на висину казне. Оцена суда је слободна, али она мора да буде реална, тј. да одговара укупном дејству свих околности. У образложењу пресуде суд наводи које је околности узео као олакшавајуће, а које као отежавајуће и зашто. Околности које закон предвиђа као олакшавајуће или отежавајуће при одмеравању казне могу да се јаве и као законски елементи обележја бића кривичног дела било да се ради о основном, квалификованом или привилегованом облику. У оваквим случајевима правило је да се околности које улазе у састав обележја бића кривичног дела не могу узети као олакшавајућа или отежавајућа околност при одмеравању казне. Дакле, иста околност не може два пута да се урачуна учиниоцу кривичног дела (принцип забране двоструког вредновања). Ако је једна околност узета приликом прописивања казне у закону, онда она не може да буде узета у обзир и приликом судског одмеравања казне. Од овог правила постоје изузеци: а) ако околност прелази меру која је потребна за постојање кривичног дела или одређеног облика кривичног дела, и б) ако постоје две или више околности, а само једна од њих је довољна за постојање тежег, односно лакшег облика кривичног дела.

XI) ЗАКЉУЧАК

Од најстаријих времена до данашњих дана држава је покушавала да пронађе ефикасан, квалитетан и законит начин за сузбијање и спречавање различитих облика и видова криминалитета. Скуп тих мера чини систем кривичних санкција о чијој садржини, условима изрицања и извршења, сврси, времену трајања и сл. одлучује законодавац прописујући посебна правила за суд. Тако данас у систему мера друштвеног реаговања према учиниоцима кривичних дела постоји више различитих врста и мера кривичних санкција, од којих су казне њихова најзначајнија врста. Слична је ситуација и у Републици Србији, као и у великом броју других европских кривичних

законодавстава будући да сва она почивају на примени релевантних „европских“ стандарда при прописивању, изрицању и извршењу кривичних санкција. На тај начин се тежи индивидуализацији кривичне санкције према врсти и мери сваком учиниоцу конкретног кривичног дела сходно његовим психолошким карактеристикама, али и степену друштвене опасности која је наступила обимом и интензитетом проузроковане последице. Ипак у систему кривичних санкција најчешће се примењују различите врсте казни којима се учиниоцу кривичног дела одузимају или ограничавају уставом и законима призната права и слободе. Систем казни у Републици Србији чини скуп свих казни садржаних у кривичном законодавству државе, начин њиховог прописивања и изрицања, као и њихов међусобни однос. У циљу што ефикасније борбе против криминалитета сва савремена кривична законодавства предвиђају више врста казни што је неопходно да би могла да се оствари индивидуализација у кажњавању, тј. да се сваком учиниоцу за конкретно кривично дело одмери казна којом се најбоље постиже сврха кажњавања. Према томе, постојање већег броја казни условљавају следећи фактори: а) потреба ефикасне и квалитетне борбе против криминалитета, б) потреба прилагођавања казне учиниоцу конкретног кривичног дела ради остварења његове ресоцијализације, и в) хармонизација домаћих законских прописа о примени казне према учиниоцима кривичних дела сходно релевантним европским стандардима.

ХП) ИЗВОРИ

1. Хорватић, Ж., *Казнено право, Опћи дио*, Загреб, 2003.
2. Јовашевић, Д., *Коментар Кривичног закона СР Југославије*, Београд, 2002.
3. Јовашевић, Д., *Кривични законик Републике Србије са уводним коментаром*, Београд, 2007.
4. Јовашевић, Д., *Кривично право, Општи део*, Ниш, 2013.
5. Јовашевић, Д., *Лексикон кривичног права*, Београд, 2011.
6. Јовашевић, Д., Икановић, В., *Кривично право Републике Српске, Општи део*, Бања Лука, 2012.
7. Кокољ, М., Јовашевић, Д., *Кривично право Републике Српске, Општи и посебни део*, Бијељина, 2012.
8. Новоселец, П., *Опћи дио казног права*, Загреб, 2004.
9. Петровић, Б., Јовашевић, Д., *Кривично право Босне и Херцеговине, Опћи дио*, Сарајево, 2005.
10. Савет Европе, *Збирка одабраних докумената Савета Европе*, Београд, 2004.